

NATALIA KRĘPUŁA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

e-mail: natkre2@st.amu.edu.pl

FUNKCJONOWANIE NAZW DAWNYCH ZWYCZAJÓW
GOSPODARSKICH WE WSPÓŁCZESNYM JĘZYKU
MIESZKAŃCÓW KAWCZYNA
(GM. DRAWSKO, POW. CZARNKOWSKO-TRZCIANECKI) –
PIERZAK, DOŻYNKI, SZCZEBLIK

Współczesny język mieszkańców wsi ulega nieustannym, dynamicznym przemianom. Potrzeby badawcze mówionej odmiany polszczyzny są zatem niezmiarzone, a możliwości ograniczone. Sytuacja ta sprawia, że szczególnego znaczenia nabierają badania mniejszych, zwartych obszarów wiejskich, w tym badania dokumentacyjne i porównawcze.

Obszar zachodniej Wielkopolski, zwłaszcza obszar zamieszkiwany przez tzw. Mazurów wieleńskich, doczekał się swego czasu szczególnej uwagi ze strony Adama Tomaszewskiego (Tomaszewski 1936), Moniki Gruchmanowej (Gruchmanowa 1969, 1970, 2003: 32-38) i Zenona Sobierajskiego (Sobierajski 1985). Opracowania wymienionych dialektologów mają dziś charakter archiwalny i dlatego tak ważne są wspólnie prowadzone eksploracje dialektalne na tym terenie.

W artykule skupię się na prześledzeniu zmian temporalnych w zakresie nazw trzech dawnych zwyczajów gospodarskich: *pierzak* ‘darcie pierza’, *dożynki* ‘uroczystość na zakończenie żniw’, *szczeblik* ‘wybieranie resztek ziemniaków na polu’. Aby dokładnie przeanalizować przeobrażenia leksykalne, uwzględnię w swoich analizach m.in. czynnik pokoleniowy i cywilizacyjny (Kobus 2015: 75).

Materiał niezbędny do analizy samodzielnie pozyskałam w latach 2021-2022 od informatorów urodzonych i wychowanych na terenie zamieszkiwanym niegdyś przez tzw. Mazurów wieleńskich¹. Punktem badawczym uczyniłam Kawczyn, wieś w gmi-

---

¹ Informatorzy: p. II: [DrA] – kobieta, ur. 1935 roku w Piłce (gmina Drawsko), w Kawczynie mieszka od 1949 roku; p. III: [KrZ] – kobieta, ur. w 1947 roku w Piłce, w Kawczynie mieszka od 1966 roku, [NiM] – mężczyzna, ur. w 1965 roku w Drawsku, w Kawczynie mieszka od 1988 roku, [MeJ] – mężczyzna, ur. w 1970 roku w Wieleniu, w Kawczynie mieszka od 1992 roku.

nie Drawsko, w powiecie czarnkowsko-trzcianeckim². Wyekscerpowane nazwy postanowiłam poddać analizie pokoleniowej³ oraz skonfrontować z materiałami dawnymi opublikowanymi w *Atlasie języka i kultury ludowej Wielkopolski* (AJKLW-III i AJKLW-VII, punkt 16. Drawsko⁴) i – w miarę możliwości – badaniami wcześniejszymi Adama Tomaszewskiego.

Nazwy zwyczaju darcia pierza – *pierzak, skubanie pierza, pierzaki skubać*

Zwyczaj *pierzaka* polegał na wspólnym darciu pierza pozyskanego od gęsi lub kaczek przez mieszkańców danej społeczności (uczestniczyły w nim głównie kobiety). Odbывало się to zazwyczaj w długie jesienne wieczory. Starsze już teraz panie miło wspominają owe spotkania, był to okres radosny, podczas którego – oprócz wypełniania swoich obowiązków – zebrane tam towarzystwo śpiewało, opowiadało historyjki, żartowało:

DrA: *bardzo wesoło było [śmiech] ... i śpiewali i różne te wyca opowiadali no i tego ... jeden drugiemu nieraz pierze w kieszeń tego te ... już te oskubane lodygi jak to tam sie mówi ... knowie ... w kieszeń kładzone do śmiechu tak było ...*

Wspólne zmagania wieńczył poczęstunek przygotowywany przez gospodynię. Mimo że zwyczaj darcia pierza był powszechnie znany w Wielkopolsce, to nazewnictwo niekoniecznie skupia się na jednym wariantcie leksykalnym (większość jednak oscyluje wokół komponentu *pierz-*).

Biorąc pod uwagę wypowiedzi moich informatorów, wynotowałam trzy znane im określenia: *skubanie pierza* (*pierzaki skubać*), *darcie pierza* i *pierzak*. Co ciekawe, podział pokoleniowy wykazuje polaryzację. Określenie *darcie pierza* zdecydowanie przeważa u informatorów z p. III. Dodatkowo, warto zwrócić uwagę na wypowiedź jednego z informatorów:

NiM: *no pierzak to był przede wszystkim ... albo darcie pierza ... nie ... takie te dwa sformułowania ...*

---

² Materiał językowy pozyskiwałam i opracowałam zgodnie z zasadą przyjętą w Pracowni Dialektologicznej UAM. Podczas eksploracji terenowych wszystkie rozmowy nagrywałam dyktafonem telefonu komórkowego. Przeprowadzałam wywiady na podstawie kwestionariusza-przewodnika do rozmowy, pt. *Zwyczaje gospodarskie* autorstwa Justyny Kobus i Jerzego Sierociuka z nielicznymi modyfikacjami. Transkrypcje przeprowadziłam zgodnie z zasadą stosowaną przez poznańskich dialektologów. Informatorów do badań dobrałam tak, by spełniali następujące kryteria: różnicowanie pokoleniowe, pochodzenie (osoba udzielająca wywiadu powinna zamieszkiwać wieś przez większość swojego życia). Inne czynniki, tj. płeć, wykształcenie, nie stanowiły dla mnie koniecznego kryterium w doborze informatorów. Wszyscy badani wyrazili zgodę na nagranie i wykorzystanie pozyskanych materiałów do celów naukowych.

³ Uwzględniam podział pokoleniowy zaproponowany przez J. Sierociuka: I. urodzeni przed rokiem 1920; II. urodzeni w latach 1921-1945; III. urodzeni w latach 1946-1970; IV. urodzeni w latach 1971-1995; V. urodzeni po 1996 roku (Sierociuk 2003: 134).

⁴ Z racji tego, że Kawczyn nie należy do siatki punktów badawczych AJKLW, swoje materiały będę porównywała z poświadczeniami atlasowymi w najbliższym punkcie, czyli w Drawsku (p. 16).

Odpowiedź informatora sugeruje, że nazwa *pierzak* była niejako używana wymieniane z określeniem *darcie pierza*. Konstatacja ta pojawia się tylko u jednego informatora. Pozostali nie wskazali tej nazwy, jedynie [DrA] przypuszczała, że omawiany zwyczaj mógł mieć nazwę *pierzak*, lecz samoistnie (bez sugestii z mojej strony) nie wymieniałaby tej nazwy.

Odbiegając od widocznej zgodności w funkcjonowaniu leksemu *darcie pierza* w p. III, sformułowanie *skubanie pierza* (jak też z zastosowaniem inwersji – *pierzaki skubać*) pojawiło się jednokrotnie u przedstawicielki II pokolenia (por. tabela 1.).

Tabela 1. Współczesne nazwy zwyczaju wspólnego darcia pierza

informator	[DrA]	[KrZ]	[NiM]	[MeJ]
pokolenie	II	III	III	III
nazwa określająca zwyczaj darcia pierza	<i>skubanie pierza,</i> <i>pierzaki skubać,</i> <i>pierzak</i> (sugerowane)	<i>darcie pierza</i>	<i>darcie pierza,</i> <i>pierzak</i>	<i>darcie pierza</i>

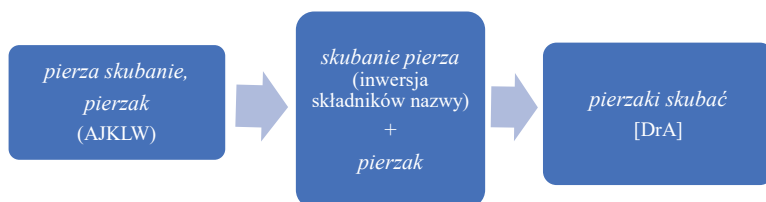
Źródło: opracowanie własne.

Powyższa tabela wykazuje wspomnianą polaryzację, zawiera bowiem nazwy zwyczaju darcia pierza, jakie odnotowałam w poszczególnych przedziałach pokoleniowych. Zwracają tu szczególną uwagę poświadczenia najstarszej informatorki, które znacznie różnią się od stwierdzeń informatorów z p. III. U najstarszej badanej [DrA] zakorzeniona jest żywotność dawnego określania tego zwyczaju, która nie uwidacznia się w świadomości językowej młodszych informatorów.

Zróznicowanie omawianej przeze mnie nazwy zostało opisane w latach 70./80. XX wieku w AJKLW-VII na m. 607. Analizując mapkę zachodniej Wielkopolski, można spostrzec, że dominują dwa warianty nazewnicze tego zwyczaju: *pierzak* i określenia opisowe. Nazwy, takie jak *vyskubek*, *skubanka*, *piór(z)nica*, *pjyżoxa*, *tlóka*, pojawiają się sporadycznie na różnych terenach podregionu i mają niewielki zasięg występowania. Co istotne dla moich badań, w okolicach Drawska (p. 16) udokumentowano żywotność określeń opisowych (zob. AJKLW-VII, m. 607).

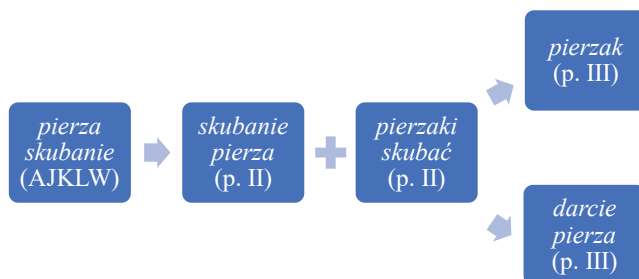
Z zestawienia materiałów współcześnie pozyskanych z atlasowymi wynika, że zaszły zmiany w zakresie stosowania nazw *pierzaka* w okolicach Drawska. Po pierwsze, są to różnice formalne – dotyczą nie struktury, ale formy. Jedynie informatorka z p. II. podała nazwę notowaną w AJKLW-VII *pierza skubanie* (z inwersją składników nazwy – *skubanie pierza*). Pozostałe pozyskane dziś określenia – zgodnie z obserwacjami zespołu atlasowego – zorientowane są na nazwy opisowe, ale nienotowane na tym terenie w XX wieku: *darcie pierza* i *pierzaki skubać* (również z komponentem *skub-*). Po drugie, poświadczenia współczesnych informatorów tylko częściowo są zgodne z notacją Z. Sobierajskiego z lat 70. i 80. Redaktor atlasu w komentarzach do opracowania graficznego wykazał, iż u Wielkopolan zdecydowanie przeważa używanie sformułowania: *pierzak*. Inne nazwy są raczej osobliwe dla wybranych miejscowości i nie rozprzestrzeniają się na większe terytorium. Nazwy właściwe dla badanego przeze mnie terenu wycofują się na rzecz ogólnie dziś znanego *darcia pierza* lub równie często, co nazwy opisowe, występującej w zachodniej Wielkopolsce, jednowyrazowej nazwy *pierzak*.

Warto pochylić się nad wyróżniającym poświadczeniem informatorki z p. II. Owo *pierzaki skubać* jest kontaminacją starej nazwy *pierza skubanie* ze zwiększającym swój zasięg *pierzakiem* (zob. schemat 1.).

Schemat 1. Ewolucja tradycyjnej nazwy zwyczaju darcia pierza w języku informatorki z p. II
Źródło: opracowanie własne.

Powyższy schemat przedstawia ewolucję w zakresie funkcjonowania nazwy *pierzak*. Kolejność składników zanotowanej nazwy jest taka sama, jak w AJKWLW-VII, ale pojawia się ekspansyjny element, który ostatecznie wchodzi do użycia w p. III – *pierzaki, darcie pierza* (zob. schemat 2.). Znamienne jest to, że dla [DrA] znana była tylko taka kolokacja, jednoczłonowe określenie spotkało się ze zdziwieniem informatorki.

Schemat 2. Proces ekspansji nazwy *pierzak*
Źródło: opracowanie własne.

Oprócz ewolucji leksemu *pierzak*, jaką można zaobserwować w poświadczeniu [DrA], frapująca jest sama ekspansja tego wyrazu. W świadomości językowej moich informatorów, od pierwotnej nazwy *pierza skubanie* (poświadczonej w atlasie) wyrasta najpierw nazwa z tymi samymi składnikami, tylko poddanymi inwersji (poświadczenie w p. II [DrA]) oraz zupełnie inny odpowiednik, zawierający w swej nazwie rozpoznańcy dziś rzeczownik *pierzak*, czyli *pierzaki skubać* (swoistość tej nietypowej konotacji opisana jest w schemacie 1). Pokolenie III podaje już zupełnie inne poświadczenia – oprócz uobecniającej się u trzech informatorów ogólnej nazwy *darcie pierza*, pojawia się forma *pierzak*, która jest wyłączną cechą gwarową w tymże pokoleniu.

Analiza nazw zwyczaju darcia pierza pozwala wysnuć następujące wnioski: pozytywne poświadczenia dowodzą, iż konkretna nazwa tego zwyczaju istniała na badanym terenie w XX wieku, a współcześnie związana jest z rdzeniem *pierz-* i (w mentalności moich informatorów) skupia się wokół dwóch wariantów – opisowego (*darcie pierza*,

skubanie pierza, pierzaki skubać) oraz jednowyrazowego (*pierzak*). W dwóch generacjach widoczna jest rozbieżność nazewnictwa – najstarsza informatorka wskazała inne poświadczenia, niż informatorzy z p. III ([DrA] zachowała pamięć najdawniejszego określania tego zwyczaju, notowanego przez Z. Sobierajskiego); w graficznym przedstawieniu funkcjonowania nomenklatury interesującego nas tu zwyczaju, można zauważyć, że w 2. połowie XX wieku występowały w Wielkopolsce różne nazwy (i to nie tylko związane z mikropołem tematycznym *pierze*), przy czym najbardziej rozpowszechnionymi określeniami u Wielkopolan są *pierzak* i zestawienia dwuwyzwowe. Z perspektywy 50 lat po badaniach atlasowych, okazuje się, że nie wszystkie notacje AJKLW-VII są zgodne ze stanem współczesnym.

Nazwy uroczystości na zakończenie żniw – *dożynki, osiołek*

Zakończenie żniw było i jest czasem ważnym dla rolników. Zwieńczenie trudów w zbieraniu plonów to jedno z najdonioślejszych celebrowanych wydarzeń przez gospodarzy i mieszkańców wsi. Znaczącym momentem uroczystości związanej z finalizacją prac żniwnych w dawnych dworach było wręczenie rolnikowi wieńca – gest ten odczytywany był jako symbol rocznego plonu. „Ofiarowaniu wieńca towarzyszyło odśpiewanie przez orszak robotników folwarcznych z przodownikami i przodownicami na czele – pieśni dożynkowej z powtarzającym się refrenem «plon niesiemy plon»” (AJKLW-VII, cz. 1: 119). Nieco skromniej wyglądał ów obrzęd u gospodarzy. Najważniejszą czynnością było wyplatanie przez kobiety dużych bukietów z kłosów i kwiatów polnych. Z takimi podarkami żenicy udawali się do domu gospodarza – tam ucztowali przy wykwintnym jedzeniu i picciu, a później bawili się przy muzyce. Obecnie niegdysiejszy obrzędowy wydźwięk został wyparty przez masowe imprezy z występami różnych zespołów. Pytając jednego z informatorów o charakter współczesnej zabawy dożynkowej uzyskałam następującą odpowiedź:

NiM: *oparta na disko polo [śmiech] ona ma wie"cej charakter pokazowy ... na pewno ten wydźwięk tej wdzie"czności pracy rolniczej też jest ... ale pewnie charakter bardziej komercyjny niż obrze"dowy na pewno ... nie ... natomiast dobrze przyjęły się sprawy zwio"zane z to"m tradycjo"m dożynkowo"m w kościołach ... bo lo"czenie tego z tym z tym obrze"dem kościelnym jest bardzo dobre ... bo takie typowo komercyjne to so"m takie już na pokaz ... nie ... natomiast tu w takich małych środowiskach jag najbardziej ... ja obserwuje przez ostatnie lata naprawdę to jezd nawio"zanie tam do tego do tej tradycji ... nie ...*

Wypowiedź ta wykazuje widoczną dialektykę pomiędzy ówczesnym charakterem obrzędowym a współczesną formą komercyjną – oczywiście, nie pomijając niektórych elementów tradycyjnych, takich jak dziękczynna msza święta, występy nawiązujące do letnich obyczajów wiejskich, wyplatanie wieńców ze zbóż.

Zwyczaj uroczystego podziękowania za zebrane plony jest obchodzony do dziś – w konwencji nieco zrekonstruowanej. Pozyskane podczas badań poświadczenia przedstawiam w tabeli 2.

Tabela 2. Współczesne nazwy określające uroczystość na zakończenie żniw

informator	[DrA]	[KrZ]	[NiM]	[MeJ]
pokolenie	II	III	III	III
nazwa określająca uroczystość na zakończenie żniw	<i>dożynki</i>	<i>dożynki, osiołek</i>	<i>dożynki, osiołek</i>	<i>dożynki</i>

Źródło: opracowanie własne.

Informatorzy bezspornie wykazali żywotność nazwy *dożynki*. W Drawsku i okolicach co roku odbywają się dożynki gminne, określenie to jest zatem w sposób naturalny przyswojone przez mieszkańców żyjących w Kawczynie. Osoby udzielające wywiadu wypowiadały się na temat tego, jak zwyczaj ten wygląda dziś, ale też odnosiły się do dawnych czasów, wskazując różnice. W poświadczeniach [KrZ] oraz [NiM] pojawiła się nazwa *osiołek*. Jednak informatorzy ci nie wyartykułowali jej, odpowiadając na pytanie związane z obrzędami dożynkowymi, tylko wyrażając się ogólnie o zakończeniu ważnych prac (najczęściej polowych):

Czy znane są powiedzenia związane z ważnymi pracami polowymi?

KrZ: *na przykład jak tego ... osiołek albo coś ... takie że osiołek jest ... jak ziemniaki wykopane czy coś jak kończyli to że osiołek już jes (!) ...*

A co to znaczy ten osiołek?

KrZ: *no że prace so^m wykonane ...*

Nazwa ta ma duże znaczenie dla samej nomenklatury obrzędów wiejskich, w tym określającej zakończenie żniw. Z. Sobierajski umieścił w AJKLW-VII istotny wpis odnośnie do *osiołka*, do czego wrócę w dalszej części artykułu.

Różnorodność nazywania zwyczaju związanego z finalizacją zbierania plonów została opisana w AJKLW-VII na m. 624 (uroczystość na zakończenie żniw w dawnych dworach) oraz na m. 625 (uroczystość na zakończenie żniw u gospodarzy). Swą analizę przeprowadzę na podstawie drugiej z wymienionych map, jednak odniosę się również do m. 624 w celu wskazania pewnych znaczących odniesień.

Analizując zapis graficzny, ukazujący funkcjonowanie nazwy świętowania na zakończenie żniw u gospodarzy, można spostrzec, że w zachodniej Wielkopolsce dominują dwa warianty leksykalne określające nazwę omawianego wyżej obrzędu – typ *wieniec* oraz *pępek*. Gdzieśgdzie można zauważyć występowanie takich leksemów jak: *wieńcowe, dożynki, osiołek*, określenia z przymiotnikiem *stary, żniwne*. W okolicach Drawska (p. 16) brak jakichkolwiek poświadczeń (przy tym punkcie badawczym znajduje się znak zapytania: „,? brak informacji (brak odpowiedzi w kwestionariuszu lub odpowiedź zdyskwalifikowana)” (AJKLW-VII, cz. 2: 21).

Na mapie 624 można zauważyć, że przeważają inne warianty nazewnicze – typ *wieniec* oraz typ *dożynki*. Zbieżność tych notacji ze współczesnymi poświadczeniami skomentuję w dalszej części artykułu. Sugerując się bliskością takich punktów badawczych, jak (15) – Lubasz, gm. Lubasz, woj. pilskie, (14) – Biała, gm. Wieleni, woj. pilskie, istotnego znaczenia nabiera nazwa *osiołek* (tym bardziej, że występuje tylko w tych dwóch punktach badawczych zachodniej Wielkopolski). W komentarzach do analizowanej mapy Z. Sobierajski umieścił następującą informację:

Osiólek jako ludowa nazwa interesującego nas obrzędu żniwnego występuje we wsiach zamieszkałych przez tzw. Mazurów wieleńskich: *ośouek* w p. 14 i 15. Co do punktu nr 16 (Drawsko), skąd brak nam informacji, można tu przytoczyć zapisy zawarte w MAGP XI, cz. II, s. 139, odnoszące się do Drawska: *uoś'ouek* || *uośouek* w ogólnym znaczeniu 'dożynki' (por. też Tom-Maz, s. 112). Nazwa to stara, bo poświadcza ją z roku 1870 (ze wsi Rosko i Drawsko) O. Kolberg: «Ceremonię składania gospodarzowi wieńca dożynkowego nazywają tu osiołek». Niełatwo dziś umotywić przeniesienie nazwy zwierzęcia na obrzęd żniwny, warto jednakże przytoczyć tu wyraźne stwierdzenie etnografów: «Często ze zwyczajami żniwnymi związane są zwierzęta, i to szczególnie kogut, przepiórka i koza» (KLW III 69) (AJKLW-VII, cz. 2: 126).

Komentarz ten jest istotny – wskazuje na to, że we wsiach z ludnością posługującą się się mową tzw. Mazurów wieleńskich, na określenie uroczystości zakończenia żniw, pierwotnie (czyli w XIX wieku) funkcjonowała nazwa *osiołek*.

Nie sposób pisać o zmianach, jakie zaszły pomiędzy notacjami Z. Sobierajskiego a współczesnymi poświadczeniami. Brak możliwości zestawienia funkcjonującego nazewnictwa skłania do refleksji na temat obecnego stanu leksykalnego omawianego rzeczownika. Można przyjąć, iż *dożynki* to nazwa współczesna ogólnopolska, być może zaczerpnięta wcześniej z tradycji dworskiej (była to wówczas jedna z dominujących nazw zakończenia żniw). Każdy z informatorów udokumentował słownie znajomość tego leksemu, ponadto wskazywał na różnice obrzędowe pomiędzy tym, jak było kiedyś, i jak jest dziś. Pojawiające się obecnie w wypowiedziach dwóch zbadanych osób określenie *osiołek* (które na obu mapach znajduje się w dwóch punktach w pobliżu p. 16) może wskazywać na funkcjonowanie jedynie formy gwarowej, która dziś znalazła się w biernym zasobie leksykalnym moich informatorów.

Powyższa analiza językowa pozwala wynotować następujące wnioski: zwyczaj uroczystego zakończenia żniw współcześnie jest dobrze znany i praktykowany; kultywowanie do dziś tego obrzędu poskutkowało tym, że wypowiedzi moich informatorów dotyczące nazewnictwa tej uroczystości wiejskiej są zgodne, skupione niemal na tej samej jednostce leksykalnej – u informatorów z dwóch pokoleń popularna jest nazwa *dożynki*; [KrZ] – informatorka z pogranicza międzypokoleniowego oraz [NiM] – przedstawiciel III pokolenia – wskazali żywotność określenia *osiołek*, co oznacza, że dawna nazwa, funkcjonująca w latach 80. XIX wieku w mowie tzw. Mazurów wieleńskich, istnieje jeszcze w świadomości zbadanych dwóch informatorów; w AJKLW-VII widoczny jest brak poświadczeń, co nie pozwala skonfrontować notacji atlasowych (z lat 70./80. XX wieku) ze współczesnymi; przeprowadzone badania wskazują jednoznacznie na dominację nazwy *dożynki* na badanym obszarze – bliższa zatem współczesnym notacjom z Kawczyzna jest mapa nawiązująca do tradycji dworskiej.

Nazwy określające wybieranie resztek ziemniaków na polu – *po bronach* (po kultywatorze, po orce), szczeblik, po pyrczysku

Okres wykopywania ziemniaków – czyli obecne wykopki (nazwa ogólnopolska) – to podstawowa praca polowa wśród mieszkańców wsi. Zakończenie zbiorów związane było z różnymi zwyczajami rozrywkowymi, tj. palenie wieczorem ogniska, śpiewanie, pieczenie ziemniaków.

MeJ: *no ... to zawsze były ognisko ... smażone ziemniaki jak to mówili ... jak było wykopane wszystkie ... a jak kopali to kopali wszyscy ... cała wieś czy tam wszyscy jak były te pola to wszyscy do kupy szli ... i ostatniego było kurcze zabawa ...*

Ze zwyczajem tym wiąże się też specyficzne słownictwo stosowane przez osoby żyjące na wsi i biorące udział w tym wydarzeniu. Swoją odrębną nazwę miało też wybieranie resztek ziemniaków na polu po wykopkach.

Tabela 3. Współczesne nazwy określające wybieranie resztek ziemniaków na polu

informatör	[DrA]	[KrZ]	[NiM]	[MeJ]
pokolenie	II	III	III	III
nazwa określająca wybieranie resztek ziemniaków na polu	[zbieranie] <i>po bronach</i>	[zbieranie] <i>po pyrczysku</i>	[zbieranie] <i>po bronach</i> , [zbieranie] <i>po kultywatorze</i> , [zbieranie] <i>po orce</i> (wskazanie etapowości)	<i>szczeblik</i>

Źródło: opracowanie własne.

Powyższe zestawienie ukazuje niejednoznaczność sytuacji badawczą. Każdy z informatorów poświadczył inną nazwę określającą wybieranie resztek ziemniaków po wykopkach. Co interesujące – podział pokoleniowy nie wykazuje żadnych powiązań. Najstarszej informatorce znane jest określenie opisowe [zbieranie] *po bronach*. Przedstawicielka pogranicza międzypokoleniowego wykazała znajomość wyrażenia [zbieranie] *po pyrczysku*. Z kolei [NiM] wskazał nazwę [zbieranie] *po bronach*, lecz zaraz potem opowiedział o etapowości związanej z tą czynnością:

NiM: *to so^m tak zwane zbieranie po bronach sie to nazywało tak ... albo jeszcze na przykład ... za mnie za moich czasów to zbierało sie trzy razy te pyry ... te ziemniaki ... **po bronah najpierw** ... potem to tak zwane **po kultywatorze** ... czyli po takim jak tata ten kultywator ma ... i trzeci raz to my zbieraliśmy też ziemniaki **po orce** ... tata jag orał jednoskibowym pugiem (!) to też jeszcze chodziło ... te ziemniaki były dokładnie wybrane ... trzy razy ... to ja pamieⁿtam jako chłopiedz musialem chodzić za tym pugiem jeszcze te pyry zbierać ... nie ... one były do użytku typowo pastewnego ... dla świń ... dla krów nie ... już nie były do tego ... ale one musiały być z ziemi wybrane ...*

Najmłodszy informator w chwili udzielania wywiadu przypomniał sobie jedno określenie, jedyne jednowyrazowe w tym zestawieniu, *szczeblik*.

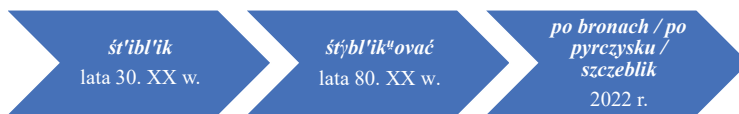
Rozmieszczenie graficzne, ukazujące występowanie nazw określających wybieranie resztek ziemniaków w 2. połowie XX wieku, zostało przedstawione w AJKLW-III na m. 358. Można z niej wyczytać, że największy zasięg obejmuje typ *str(z)ęblówka*. Inne nazwy pojawiają się niemiernie. Wymienię kilka przykładów: *szczeblik*, *szczebłówka*, *strzębel*, *pokopki*, typ *zbieranka*. W punkcie 16. – jak dowiadujemy się z atlasowych komentarzy – funkcjonował bezokolicznik *stýbl'ik^uovać* (AJKLW-III, cz. 2: 160).

Dzięki badaniom A. Tomaszewskiego w latach 30. XX wieku (Tomaszewski 1933: 143-150) ów leksem możemy obecnie zestawzić z danymi diachronicznymi. Badacz wskazał, iż w okolicach Drawska istniała nazwa typowa dla mowy tzw. Mazurów wieleńskich – *śt'ibl'ik*.

Z kolei porównując materiały atlasowe ze współczesnymi, można stwierdzić, że zaszły diametralne zmiany. Żadne z licznych notacji Z. Sobierajskiego nie pokrywają się z poświadczeniami moich informatorów. W kontekście wyekscerpowanych materiałów, zwraca uwagę atlasowe poświadczenie z okolic Drawska, mianowicie bezokolicznik *śtybl'ik^oovać*. Nazwa ta ma związek słowotwórczy ze *szczeblikiem*, którego znajomość potwierdził [MeJ] i wcześniej, przed II wojną światową A. Tomaszewski. Można pokusić się o stwierdzenie, że dawna forma wspomnianego bezokolicznika funkcjonuje dziś w postaci fonetycznie uproszczonej, którą obserwujemy w rzeczowniku *szczeblik*. Jednak konstatacja ta może okazać się nieprecyzyjna z tego względu, iż tylko jeden informator podał tę nazwę. Pozostałe badane osoby przytaczały nazwy opisowe, które nie znajdują odzwierciedlenia we wcześniejszych notacjach dialektologicznych.

Poniższy schemat obrazuje zmiany w zakresie nazywania czynności wybierania resztek ziemniaków na polu.

Schemat 3. Zmiany temporalne nazwy określającej wybierania resztek ziemniaków na polu w okolicach Drawska na przestrzeni 90 lat

Źródło: opracowanie własne.

Ewolucję leksemu określającego czynność wybierania ziemniaków po wykopkach można określić jako fenomen języka mieszkańców wsi. Na tym przykładzie obserwujemy interferencję nazw przenikających się na przestrzeni lat, które jednak nie dają jednolitego obrazu – jednego konkretnego typu. Współczesne nazwy mają nikły związek z tymi poświadczonymi przez A. Tomaszewskiego (który wskazał określenie osobliwe dla mowy tzw. Mazurów wieleńskich) oraz Z. Sobierajskiego, który wykazał żywotność bezokolicznika *śtybl'ik^oovać*. Jedynym powiązaniem nazw współcześnie odnotowanych z przedstawionymi formami dawnymi zdaje się być *szczeblik* (podany przez najmłodszego respondenta), który dziś nie zawiera już osobliwości fonetycznych.

Powyższa analiza skłania do wysunięcia następujących wniosków: wszystkim badanym informatorom znane jest określenie nazywające ‘zbieranie resztek ziemniaków po wykopkach’, jednak każdy wskazał inną nazwę (od *szczeblika* po określenia opisowe) – leksemy te nie są zgodne z notacjami Z. Sobierajskiego (który podał dla tych okolic wyraz *śtybl'ik^oovać*), a także odbiegają znacznie od nazwy typowej dla mowy tzw. Mazurów wieleńskich, czyli *śt'ibl'ik* – związek słowotwórczy wykazuje tylko nazwa znana przez [MeJ] (*szczeblik*), fonetycznie jednakowoż różniąca się od gwarowego pierwowzoru; zanotowane przeze mnie poświadczenia nie wykazują podobieństw

pokoleniowych; zmiany leksykalne, które udało się zwizualizować, ukazują dynamikę zmian językowych – w opisanym przykładzie nazwy jednowyrazowe zostały zastąpione przez zróżnicowane warianty opisowe.

***

Analiza nazw trzech dawnych zwyczajów gospodarskich pozwoliła wykazać, że przeobrażenia, jakie zaszły na przestrzeni dziesięcioleci, nie dotyczą w równym stopniu wszystkich omawianych wyżej leksemów. Nazwy, w których zaszły znaczące zmiany dotyczą 'zwyczaju zakończenia żniw' (AJKLW-VII – brak poświadczeń; współcześnie – *dożynki, osiołek*) i 'wybierania resztek ziemniaków na polu' (AJKLW-III – *śtybl'ik[#]ować*; współcześnie – [zbieranie] *po bronach*, [zbieranie] *po pyrczysku, szczeblik*). Najmniejszych zmiany są widoczne wśród nazw 'zwyczaju darcia pierza' (AJKLW-VII – różne określenia opisowe; współcześnie – *skubanie pierza, darcie pierza, pierzaki skubać*).

Przeanalizowane materiały pozwalają na wysnucie wniosku, że stadium zmian temporalnych jest zależne, m.in. od tego, w jakim stopniu dany zwyczaj lub wydarzenie jest przez informatora zapamiętane. Kulturowanie obrzędów w formie zrekonstruowanej wiąże się z innym, współczesnym słownictwem lub z wariantami niekoniecznie powiązanych z dominującym pierwowzorem leksykalnym.

Ogląd zależności międzypokoleniowych w badanym przez mnie słownictwie, wykazał raczej małe zróżnicowanie (wniosek ten dotyczy wyłącznie analizowanych przykładów – dopiero większa liczba danych pozyskanych od liczniejszej reprezentacji informatorów mogłaby wykazać bardziej zdecydowane różnice). W zestawieniach tabelarycznych nie wyodrębnia się wyraźna granica między pokoleniami. Nie można też jednoznacznie stwierdzić, czy przedstawicielka generacji międzypokoleniowej [KrZ] bliższa jest p. II czy p. III. Podobnie wypowiedzi informatorów z p. III nie w każdym przypadku wskazują paralele leksykalne. Wypowiedzi [DrA] też nie odbiegają zdecydowanie od poświadczeń młodszych informatorów (znacząca jest jedynie osobliwa nazwa *pierzaki skubać* – tabela 1).

Opisane w artykule funkcjonowanie konkretnych nazw w języku współczesnych mieszkańców wsi oraz przeobrażenia leksyki wyekscerpowanej ze źródeł chronologicznie zróżnicowanych, świadczą o potrzebie prowadzenia nieustannych badań terenowych. Tylko konsekwentna dokumentacja pozwoli śledzić dynamikę zmian języka mieszkańców wsi.

Bibliografia

- AJKLW-III: *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, t. III: *Rolnictwo*, red. Z. Sobierajski, J. Burszta, Wrocław–Warszawa–Kraków 1982.
- AJKLW-VII: *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, t. VII: *Kultura społeczna – folklor obrzędowy i muzyczno-taneczny*, red. Z. Sobierajski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992.
- Gruchmanowa M., 1969, *Gwary Kramska, Podmokli i Dąbrowki w województwie zielonogórskim*, Zielona Góra.
- Gruchmanowa M., 1970, *Gwary zachodniej Wielkopolski*, Poznań.

- Gruchmanowa M., 2003, *Wielkopolskie materiały gwarowe zebrane przez Adama Tomaszewskiego*, w: Gruchmanowa M., *Gwary w ojczyźnie i na obczyźnie*, Poznań, s. 32-38.
- Kobus J., 2015, *Kierunki i dynamika zmian w języku mieszkańców wielkopolskich wsi na przełomie wieków XX i XXI*, Poznań.
- Sierociuk J., 2003, *Założenia metodologiczne badań języka wsi*, w: *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, t. 11, red. Z. Krążyńska, Z. Zagórski, Poznań, s. 131-136.
- Sobierajski Z., 1985, *Teksty gwarowe z zachodniej Wielkopolski*, Wrocław.
- Tomaszewski A., 1933, *Stręblówka, szczeblik, pokopki, zbieranka*, „Język Polski” 18, z. 5, s. 143-150.
- Tomaszewski A., 1936, *Mowa t.zw. Mazurów wieleńskich*, Poznań.

NATALIA KRĘPUŁA

The functioning of the names of old farm customs in the contemporary language of the residents of Kawczyn (Drawsko community, czarnkowsko-trzcianecki county) – *pierzak, dożynki, szczeblik*

Abstract

The article analyzes changes over time (temporal variation) in the name of three old farming habits: *pierzak*, *dożynki* and *szczeblik*. The author analyzed the materials obtained today in terms of generational diversity and compared them with archival data – Adam Tomaszewski and *Atlas of the language and folk culture of Greater Poland*. The analyzes showed that the generational differentiation is insignificant among the surveyed informants, while the chronological changes of the surveyed names show a varying degree of transformation.

Keywords: dialect, lexis, temporal variation, generational variation.